

Тетяна Ємельянова

ВИКОРИСТАННЯ АРХІВНОЇ ІНФОРМАЦІЇ КІНОДОКУМЕНТІВ ПЕРІОДУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ У ЦДКФФА УКРАЇНИ ІМЕНІ Г.С.ПШЕНИЧНОГО

Події Другої світової війни знайшли яскраве відображення в кінодокументах, що зберігаються в ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного. Завдяки своїй специфіці хронікально-документальна кінозйомка умовно долає часовий бар'єр, переносить нас у воєнні роки і робить безпосереднім свідком минулого. Ще однією особливістю даного виду документів є те, що за допомогою кіно- або телеекрану доступ до інформації одночасно може мати широке коло користувачів.

Виявлення і збирання кінодокументів періоду Другої світової війни розпочалося з 1942 р., коли було створено оперативну групу Управління державними архівами НКВС УРСР для організації роботи архівних установ у прифронтовій смузі, до складу якої входив колишній директор архіву Г. С. Пшеничний. В Україні ця робота розпочалася вже у січні 1943 р. з ретельного перевіряння приміщень, де розташовувалися німецькі підрозділи чи штаби, а також установ, організацій і підприємств, що функціонували на тимчасово окупованій території. Впродовж 1943–1947 рр. обласними конторами Головкинопрокату було передано до архіву німецьку кінохроніку, яка демонструвалася в Україні впродовж 1941–1943 рр. Станом на 30 серпня 1944 р. на державне зберігання надійшло 140 частин трофейної кінохроніки загальним метражем до 45 тис. метрів, серед яких — 35 документальних кіножурналів, що відображали воєнні епізоди за участю німецьких військ на Східному і Північно-Африканському фронтах¹.

Планове виявлення та збирання кінодокументів періоду 1939–1945 рр. було започатковано у 1947–1948 рр. з Центрального державного архіву кінофотофонодокументів СРСР, який, після укладених домовленостей і дозволу ГАУ МВС СРСР, передав українському архіву значну кількість документів відповідної тематики.

На сьогоднішній день у ЦДКФФА зберігаються за період Другої світової війни: 121 номер кіножурналів «За Радянську Україну», «Радянська Україна», випуск яких було припинено з початком окупації українських земель і відновлено 1943 р. групою українських кінодокументалістів на базі Центральної студії кінохроніки; 9 номерів кіножурналів «Союзкиножурнал» виробництва ЦСДФ, пер-

ший номер кіножурналу «Сражающаяся Польша»; 39 документальних фільмів. Окрему групу складає трофейна німецька кінохроніка, яка налічує 29 кіножурналів «Wochenschau» («Німецький тижневий огляд») і 3 кінофільми. Цінним джерелом є також 100 одиниць обліку (так званого кінолітопису) окремих, не змонтованих сюжетів, які не увійшли до готової продукції.

Майже водночас з комплектуванням архіву розпочалося й використання інформації кінодокументів, яке мало чітке пропагандистське спрямування і викривало злочини фашистських окупантів. Кадри кінохроніки звинувачували нацистів у руйнуванні українських міст і сіл, звірствах по відношенню до радянських громадян у м. Києві, Полтаві, Сталіно, Осипенко та ін. та допомагали відповідним органам викривати нацистських злочинців та їх прислужників. Окрім того, кінодокументи вперше було використано у системі доказів, висунутих обвинуваченням на Нюрнберзькому процесі 1946 р., а сам процес відображено у кінострічці «Суд народів», що зберігається в архіві.

Поряд з кінодокументами вітчизняного походження інтенсивно використовувалася й трофейна кінохроніка. У першому півріччі 1944 р. архівом було видано з трофейних кінодокументів: Уряду УРСР — 4 кінофільми і 7 кіножурналів, керівництву НКВС УРСР — 3 кінофільми та 5 кіножурналів; керівництву НКВС СРСР до Москви відправлено 4 кінофільми і 3 кіножурнали, про що було повідомлено у доповідній записці директора ЦФКА НКВС УРСР Г.С.Пшеничного на ім'я начальника УДА НКВС УРСР П. П. Гудзенка про проведення роботи з використання фотокінодокументів.

Співробітники архіву виявляли кінодокументи для підготовки збірників документів, зокрема «Окупаційний режим німців на Україні в 1941–1944 рр.» (К., 1944), а також виготовляли копії документів на замовлення державних обласних архівів.

Інтенсивно використовувалися кінодокументи для підготовки монографій, публікацій, наукових статей. Впродовж 1970–1980-х рр. за документами архіву зазначеної тематики було опубліковано в «Архівах України» низку дже-

релознавчих статей, а також 175 фотознімків і кінокадрів з воєнної кінохроніки².

Для організації ефективного використання інформації архівних кінодокументів було видано анотовані каталоги, до яких увійшли кінодокументи з історії Другої світової війни: «Кинолетопись. Аннотированный каталог киножурналов и документальных фильмов украинских студий (1923–1941)» (К., 1969) та «Кинолетопись. Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941–1945 гг. Аннотированный каталог документальных фильмов, киножурналов и киносюжетов» (К., 1975). Однак перший каталог містив інформацію про кінодокументи, які надійшли на державне зберігання до 1969 року, а другий — про кінодокументи вузько визначеної тематики.

Збільшення обсягів використання ретроспективної інформації, що міститься в архівних кінодокументах та потреба у зручній масовій формі доведення самої інформації до користувачів висунули на порядок денний проблему видання каталогу кінодокументів за 1939–1945 рр. Тому з квітня поточного року співробітниками архіву розпочато підготовку нового видання «Кінолітопис. Анотований каталог кіножурналів, документальних фільмів та киносюжетів (1939–1945)».

У повоєнні роки українські кінодокументалісти постійно зверталися до архівних кінодокументів, про що свідчать документальні фільми: «Невідомому солдату» (1961 р.), «Прочти и передай товарищу» (1963 р.), «Десант у безсмертя (1965 р.)», «Йй назавжди двадцять» (1967 р.), «Хазяйка Бранденбурзьких воріт» (1969 р.).

Завдячуючи архівним кінодокументам значно поповнився ряд кінострічок про партизанський рух і боротьбу підпільників, відзнятий вітчизняними кіномитцями: «Человек из легенды» (1964 р.), «І згадав партизан» (1966 р.), «Щоденник, знайдений в Аджимушкаї» (1966 р.), «Сім'я Сосніних» (1967 р.), «Василь Порик» (1967 р.), «Вітя Коробков» (1968 р.), «Запам'ятаймо їхні імена» (1968 р.), «Пам'ятаймо» (1970 р.), «Я, партизан України...» (1972 р.). Серед фільмів-портретів: «Жил человек» (1964 р.), «Вспоминая Черняховского» (1968 р.), «Генерал Ватутін» (1975 р.), «Генерал Кирпонос» (1977 р.), «Генерал Петров» (1973 р.) та інші.

Центральною студією документальних фільмів (ЦСДФ) у Москві на замовлення американського телебачення у 1979 р. було створено двадцятисерійну документальну кінооповість «Велика Вітчизняна», роботу над якою

очолив відомий кінорежисер, колишній воєнний оператор Роман Кармен. У процесі роботи над фільмом творча група ЦСДФ здійснила пошук та відбір документів і у ЦДКФФД УРСР. Було скопійовано 4066 метрів воєнної кінохроніки, що висвітлювали, насамперед, бойові дії на території України. У США телесеріал демонструвався під назвою «Невідома війна», що дало змогу американцям усвідомити справжні масштаби світової війни, самовіддану боротьбу всього населення колишнього Радянського Союзу і українського народу, зокрема, проти фашизму.

Ряд фільмів, у яких використовувалися документи архіву, було нагороджено призами та дипломами міжнародних і всесоюзних фестивалів: «Роменська мадонна» (1974, Укркінохроніка) — головний приз «Золотий голуб» на Лейпцігському кінофестивалі в НДР; «Серце солдата» (1974, Укркінохроніка) — спеціальний приз на цьому ж фестивалі; «Карпати, Карпати...» (1977, Київська кіностудія ім. О. П. Довженка) — премія X Всесоюзного фестивалю.

Не залишилася поза увагою кінематографістів і тема «ОУН-УПА». У 1960–1970-х рр. з використанням воєнної кінохроніки на екранах країни почали з'являтися документальні фільми, де з позицій партійної ідеології висвітлювалася «боротьба» з українським націоналізмом і Українською греко-католицькою церквою: «Упирі» (1971 р.), «Вбивця відомий» (1972 р.), «Без строку давності» (1981 р.).

Загалом в архіві зберігається близько 150 документальних кінофільмів, створених впродовж 60 повоєнних років як вітчизняними кінодокументалістами, так і представниками республіканських кіностудій колишнього Радянського Союзу.

Архівні кінодокументи лягли в основу художніх кінострічок: «Подвиг разведчика» (1946 р.), «Дума про Ковпака» (1981 р.), «Нина» (1971 р.), створених на Київській кіностудії імені О. П. Довженка; кінофільму «Батальоны просят огня» (1983 р., Мосфільм) та ін.

З кінця 1960-х рр. кінодокументи 1939–1945 рр. використовувалися при створенні низки передач на Республіканському телебаченні: «Пам'ять полум'яних літ», «Вперед орлята», «На меридіанах України»; для телепрограми про льотчика-випробувача Великої Вітчизняної війни, двічі Героя Радянського Союзу, генерал-полковника В. Д. Лавриненкова.

Сьогодні кінодокументи архіву користуються підвищеним попитом у національних кіно- та телестудій, серед яких постійними користувачами документної інформації є

представники ТРК «Студія 1+1», ЗАТ «ММЦ СТБ», Української незалежної ТВ корпорації «Інтер» та ін. Кінодокументи використовуються ними при створенні різноманітних телепередач, репортажів, інформаційно-аналітичних випусків, тематичних заставок, програм, присвячених як окремим подіям, так і подіям Другої світової війни. Результатом майже дворічної роботи (2002–2003 рр.) творчої групи ТРК «Студія 1+1», став документальний телесеріал «Війна. Український рахунок», що демонструвався телеканалом у програмі «Документ». Його автор — режисер С. Буковський став лауреатом Шевченківської премії.

Однією з найпоширеніших форм використання інформації архівних документів є організація виставок. Найбільшу кількість їх було підготовлено в роки 30-річчя Перемоги у Великій Вітчизняній війні, 30-річчя визволення України від фашистських загарбників. Одним з важливих заходів по підготовці до святкування Дня Перемоги стала участь архіву у міжархівній виставці «40 років Великої Перемоги», де експонувалося понад 400 документів, серед яких лєвова частка — кінофотодокументи з історії Великої Вітчизняної війни ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного, а також документи ЦДАВО України.

Кінодокументи також залучалися для оновлення або створення нових експозицій у музеях. Зокрема, для Українського державного музею історії Великої Вітчизняної війни ЦДАКФФД УРСР виготовив 1200 фотовідбитків кінодокументів. Державний історичний музей УРСР у 1977 р. отримав фотокопії про оборону міст Києва, Одеси, Севастополя, партизанський рух в Україні, роботу тилу. Основою експозиції музею в с. Нова Петрівка (КП командувача 1-го Українського фронту, генерала армії М. Ф. Ватутіна і члена Військової ради М. С. Хрущова) стали фотокопії архівних документальних фільмів О. П. Довженка «Перемога на Правобережній Україні та вигнання німецьких загарбників за межі українських радянських земель», «Битва за нашу Радянську Україну». Фотокопії з кінодокументів, що відтворюють діяльність Сумського партизанського з'єднання під командуванням С. А. Ковпака, були надані Музею партизанської слави у м. Яремчі Івано-Франківської області. Архів також сприяв створенню експозицій у музеях і куточках бойової слави загальноосвітніх шкіл України та інших республік колишнього СРСР.

Документи архіву широко використовують не тільки в нашій країні, а й за кордоном. Зокрема, для виставки у Празі відправлено до-

кументи про бойові дії на українських землях проти фашистських загарбників Чехословацького корпусу. Копії кінодокументів про партизанський рух в Україні надані Будинку освіти в Братіславі, Словацькому видавництву політичної літератури.

Постійно розширюється географія використання документної інформації. Якщо до 1991 р. з кінодокументами працювали здебільшого представники соцтабору, то останнім часом постійними користувачами стали громадяни Німеччини, Ізраїлю, Австралії, США, Великобританії. 2000 р. творча група німецької телекомпанії «Girce — FilmGmbh» на замовлення 1-го телевізійного каналу ФРН «ARD» та французько-німецького каналу «ARTE» працювала над створенням фільму «Війна і кохання», для якого співробітниками архіву були виготовлені відеокопії з кінодокументів 1941-1943 рр.

Німецька телекомпанія «Tele.Factory» працювала з кінодокументами для створення документального фільму «Війна після війни».

2001 р. Російська ДТР «Телеканал «Культура» в рамках історичного циклу «Кто мы?» підготувала низку передач з історії України з використанням архівної кінохроніки про події в Західній Україні 1939 р., окупацію, УПА.

2002 р. для студії «Беларусьфільм» виготовлено позитивну копію з воєнної кінохроніки для створення фільму «Бабий яр». Грецька телекомпанія «NET Lexicon» отримала відеокопії для телефільму «Матч смерті».

Однією з основних форм використання інформації кінодокументів в архіві є їх демонстрація під час тематичних лекцій-переглядів. За даними обліку з 1979 р. відбулося понад 120 показів кінострічок, що відтворюють події 1939-1945 рр. Постійно проводять співробітники архіву уроки з переглядом документальних фільмів для слухачів Національної Академії внутрішніх справ України, студентів Національного університету «Киево-Могилянська Академія», Київського національного університету імені Т. Г. Шевченка, Київського національного університету культури і мистецтв, Київського геолого-розвідувального технікуму та Малої Академії наук, інших навчальних закладів.

Враховуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що розширення кола користувачів кінодокументами Національного архівного фонду та зростання інтенсивності використання документної інформації ЦДКФФА висуває на порядок денний першочергове завдання для його співробітників — постійно удосконалюючи вже існуючі форми роботи з кінодокументами, ак-

тивно шукати нові і впроваджувати їх у практичну діяльність.

¹ Дело № 7. Переписка по использованию документальных материалов по кинофотоотделу (02.12.43 — 20.12.45).

² *Базанова М. М.* Кінофотодокументи свідчать. До 30-річчя героїчної оборони міста Києва // Архіви України. — К., 1971. — № 5. — С. 75; *Слончак Н.М.* Кінофотодокументи ЦДАКФФД УРСР про звільнення Лівобережної України // Архіви України. — К., 1973. — № 3. — С. 34; № 4. — С. 52; *Базанова М.М.* Битва за Дніпро і визволення України. За кінофотодокументами ЦДАКФФД УРСР // Архіви України. — К., 1973. — № 5. — С. 30; *Філіпова Т.П.* Відбудова народного господарства у визволених районах Радянської України в 1943–1944 рр. за кінофотодокументами ЦДАКФФД УРСР // Архіви України. — К., 1974. — № 3. — С. 26; *Скарбовійчук С.М.* Визволення Криму. За кінофотодокументами ЦДАКФФД УРСР // Архіви України. — К., 1974. — № 2. — С. 47; *Пількевич Л.Б.* Кінодокументи про боротьбу за визволення західних областей України // Архіви України. — К., 1974. — № 4. — С. 31; *Базанова М.М.* Документи ЦДАКФФД УРСР про виз-

волення України від німецько-фашистських загарбників // Архіви України. — К., 1974. — № 5. — С. 5; *Базанова М.М., Квітченко Л.П.* Партизанський рух на Україні в роки Великої Вітчизняної війни. За матеріалами Центрального державного архіву кінофотофонодокументів УРСР // Архіви України. — К., 1975. — № 1. — С. 28; *Шелест А.М.* Кінофотодокументи ЦДАКФФД УРСР про возз'єднання західноукраїнських земель з Українською РСР // Архіви України. — К., 1979. — № 5. С. 22; *Шелест А.М.* Кінофотодокументи ЦДАКФФД УРСР про розквіт Північної Буковини в сім'ї радянських народів // Архіви України. — К., 1980. — № 3. — С. 17; *Слончак Н.М.* Трудящі України — фронту (за кінофотодокументами ЦДАКФФД УРСР) // Архіви України. — К., 1980. — № 2. — С. 46; *Портнова Л.Ю.* Кінолітопис героїчного подвигу радянського народу у Великій Вітчизняній війні // Архіви України. — К., 1985. — № 2. — С. 34; *Лошицький О.А., Табачник Д.В.* Кінофотодокументи ЦДАКФФД УРСР про бойове братство народів СРСР у період визволення України від німецько-фашистських загарбників // Архіви України. — К., 1988. — № 5. — С. 34.

Тетяна Прись

НАУКОВО-МЕТОДИЧНА РОБОТА АРХІВНИХ УСТАНОВ УРСР У ПОВОЄННІ РОКИ: ПРОБЛЕМИ, ЗДОБУТКИ

Уже в перші дні після визволення території України від нацистських загарбників розпочалося відновлення діяльності архівних установ. Початок цьому поклала урядова постанова від 31 серпня 1944 року «Про заходи до створення документальної бази з історії України та історії Вітчизняної війни і впорядкування архівного господарства УРСР». Відновлення роботи архівів проводилося в складних умовах: більшість належних приміщень ним було зруйновано або пошкоджено, втрачено значну частину документів. «Відновлення діяльності доводилося починати з підшукування помешкання і закріплення його за архівними органами. Великі труднощі архівні органи терпіли... через відсутність достатньої кількості обладнання (стелажів, столів і т. ін.)»¹.

Наказ Народного комісара внутрішніх справ УРСР від 13 вересня 1944 року № 172 зобов'язав усіх начальників обласних управлінь зайнятися підбором приміщень для обласних, міських та районних архівів, провести ремонт і обладнання приміщень, завершити до 1 листопада 1944 року концентрацію документів окупаційних установ і повністю

укомплектувати штати архівів. «У 1945 році в республіці вже функціонували 3 центральні державні архіви, всі обласні державні архіви та ряд їх філіалів, а також архівні відділи УНКВС областей. Із 750 районів на Україні на 01.01.1945 було організовано 481 райархівів. Організовано 75 міських архівів, тобто у всіх пунктах по штатному розкладу»².

Архівісти провели велику роботу з розшуку документів. До державних архівів надійшла значна кількість джерел з історії Великої Вітчизняної війни, було повністю реєстраційовано всі архівні документи зі східних областей СРСР.

У 1946–1947 роках архівними установами було в основному створено задовільні умови для зберігання документів. Чимало було зроблено щодо їх архівно-технічного впорядкування, а також приведення в належний вигляд науководовідкового апарату. Але «відновлення діяльності архівів починалось не тільки підбором помешкання, кадрів і концентрації матеріалів, але приступили до систематизації їх і використання. Вже з перших днів встала необхідність зайнятися всіма видами роботи»³.